

Invasie 1799

Onheil over Noord-Holland

Bob Latten - John Grooteman - Rob Janssen

In kort bestek

Zo'n 300 pagina's in woord en beeld vertellen het verhaal van de landing van een sterke Brits-Russische expeditiemacht op de kust tussen Groote en Kleine Keeten, in het noorden van Noord-Holland. Meer dan 80.000 soldaten, onder hen 38.000 Britten en Russen, leverden een heftige strijd tussen Den Helder en Beverwijk. Doelen: de revolutionaire Fransen verdrijven, het Bataafse leger verslaan en, en passant, het gezag van Oranje herstellen. Het werd een korte, maar zeer heftige periode in onze geschiedenis, met maar liefst vijf grote en zware veldslagen.

De ravage was onbeschrijflijk. Het gezicht van de Zijpe, Sint Maarten, Kamp, Groet, Schoorl, Bergen, Bakkum, Castricum en tal van andere

dorpen en steden werd zwaar geschonden, met als grootste verliezers de inwoners. Onschuldige burgers raakten gewond, werden gedood, gekoeioneerd en van hun have en goed beroofd. Tientallen bruggen werden verwoest, boerderijen, huizen en molens in brand gestoken, polders onder water gezet. Het was de uitwerking van enkele maanden oorlog.

Ook werd het onderlinge wantrouwen tussen Patriotten en Oranjegezinden verder uitgezaaid, en dat in een toch al tot op het bot verdeeld land. Ooggetuigen, onder wie een Fransman, een Schot, een Bataaf en Rus, vertellen het menselijke verhaal achter de werkelijke gebeurtenissen. Naast opnamen van bijzondere bodemvondsten accentueren tientallen historische prenten het geheel.

Aan de vooravond van de Bataafse Republiek

Op 27 december 1794 staken generaal Pichegru's troepen bij Empel de Maas over. Op 10 januari bij Zaltbommel de bevroren Waal. Moeder Natuur had de Hollandse waterlinie geslecht. Mannen, paarden en kanonnen konden er zonder gevaar voor lijf en leden over. De Republiek der Verenigde Nederlanden zat gevangen tussen het oranje van de monarchie en het rood-wit-blauw van de omwenteling.

De verre van 'geheime' expeditie

Op 12 augustus 1799 werden de ankers gelicht in een viertal Britse havens. Het moet voor de toeschouwer aan wal een majestueus gezicht zijn geweest. Tientallen lineschepen, zwaar-bewapende drie- en viermasters, fregatten, en, niet te vergeten, talrijke kanonneer- en bombardeerschepen kliefdon door de golven van de Noordzee. Meer dan honderd transportschepen koersten eveneens in noodoostelijke richting; bestemming de Hollandse kust, amper tweehonderd zeemijlen ver.

De hoofdrolspelers

Een tableau van meer dan 80.000 man is moeilijk te schilderen. Toch spelen de gewone soldaat en de alledaagse man en vrouw in dit boek de hoofdrol, met de mannen wier trotse portretten hieronder voor de eeuwigheid zijn vastgelegd als historische 'figuranten'.

Links Guillaume Brune, rechts Frederick Hertog van York. Rijksprentenkabinet Amsterdam. National Portrait Gallery Londen.

Guillaume Brune is opperbevelhebber van de Frans-Bataafse troepen, de Hertog van York voert de Brits-Russische expeditiemacht aan.

Links Herman Willem Daendels, rechts Ralph Abercrombie. Rijksprentenkabinet Amsterdam. National Portrait Gallery Londen.

Herman Willem Daendels is de belangrijkste Bataafse generaal, Ralph Abercrombie de belangrijkste Britse generaal.

Vreemde ogen

'Invasie 1799' volgt de oorlog van dag tot dag, niet alleen aan de hand van de feitelijke gebeurtenissen, maar ook via dagboek aantekeningen, bijvoorbeeld de onderstaande notitie van een Bataafse Jager, van enkele weken voor de invasie: "Ontsnappen aan de werkelijkheid was een illusie, troost zoeken in het verleden voelde als vluchten. Toch koos ik daarvoor. Soms schaam ik mij voor mijn eigen gedachten. Ik zou ze nooit uitspreken. Ik zal ze wel aan het papier toevertrouwen." Was getekend Pieter Mauritszoon Willem van Musschenbroek, 1ste Bataafse Divisie, 1ste Brigade, 2de Bataljon Jagers.

De invasie

Dinsdag 27 augustus 1799. De nacht was de klok van drie uur voorbij. Het was nog aarde-donker. Alleen tussen de hemel en het water van de Noordzee tekenden zich sprankjes licht af. Het kon niet anders of de Britse vloot maakte zich gereed voor de landing. Het was droog en de wind was gunstig. "Vijand in zicht!" de scherpe ogen van de Bataafse voorposten waren de eersten die de vijandelijke vloot waarnamen. Aanvankelijk de ruwe omtrekken, dan, bij het eerste daglicht, scherper, de karakteristieke trekken van de oorlogsschepen.

Fregatten, kanonneerboden en brikken. Honderden, de zeilen gestreken. Even later sloegen kanonskogels in, niet ver van de plek waar de Bataafse troepen onder luitenant-generaal

De landing van de Engelsen onder dekking van zwaar kanonvuur van de Engelse flottielje op de Hollandse kust in 1799. Dirk Langendijk. Collectie Regionaal Archief Alkmaar.

Herman Willem Daendels hun tegenstanders al opwachtten. De invasie was begonnen. Ze zetten voet aan wal die dag. Meer dan 7.000 Britten en enkele honderden Russische mariniers, een legermacht voor welke de Bataven uiteindelijk zouden moeten wijken. De weg naar Den Helder lag open. De Zijpe was nog in handen van Bataven en Fransen.

Een Schotse ooggetuige

De eerste nacht aan land in de buurt van Den Helder. George Bellamy, 92nd Gordon Highlanders, schrijft: "Het zand was kletsnat, net als het gras. De duinen waren als bed oncomfortabel, de hemel was als een klamme deken. Zo, zonder tent bood het bivak amper bescherming tegen het Hollandse weer. Ook de gloed van een kampvuur bood nauwelijks soelaas. Een miezerige regen sijpelde door mijn kleren. Alles was vochtig. We voelden ons een stelletje stumpers, verkleumd tot op het bot. Dan, eindelijk, tegen vijven begon het lichter te worden. De dag na de invasie was begonnen."

Slag op slag

Toen de vijand eenmaal voet aan wal had, ging het snel. Den Helder werd zonder slag of stoot ingenomen. De Bataafse vloot onderging een vergelijkbaar lot. De situatie was nijpend. Beide bevelhebbers, Brune aan Bataafs-Franse zijde en Abercrombie aan de Britse kant, bereidden zich voor op een nieuwe confrontatie. Die zou er komen. Maar eerst rukten beide partijen van heinde en verre versterkingen aan.

'Map of Holland'

Stafkaarten zijn voor ieder leger onontbeerlijk. Dat gold zeker in de achttiende eeuw, toen een goede, gedetailleerde kaart van een gebied nog schaars was. Daarom was de kaart van "t Hoogh-Heemraetschap vande Uytwaterende Sluysen in Kennemerlant ende West-Friesland" voor de bevelhebbers van de vier legers van uitzonderlijke waarde. Met behulp van deze authentieke kaart besprak de opperbevelhebber in 1799, voorafgaand aan iedere veldslag, de daarop ingetekende posities en versterkingen en bepaalde hiermee de te volgen tactiek. Dit gebeurde zowel aan Frans-Bataafse als Brits-Russische zijde. De lezer van ons boek kan de slagen op de voet volgen aan de hand van gestileerde kaarten, met de 'Map of Holland' als voorbeeld.

De kaart van Love Parry Jones. Auteur: Johannes. J. Dou uit Leiden, landmeter van het Hoogheemraadschap Rijnland. Deze kaart dateert uit 1734 (4de druk). Schaal: 1:60.000. Met dank aan Heije Nijland.

Op de linnen hoes van deze kaart staan de datum, 28 mei 1799, en de naam van de bezitter, Lt. Col. Jones, 2nd Queens. Love Parry Jones werd op 25 mei 1799 bevorderd tot luitenant-kolonel. Mogelijk waren de hoes en de kaart een vriendschappelijke gift van generaal Abercrombie.

Met dank aan Heije Nijland.

De Slag om de Zijpe

Op 10 september vielen Frans-Bataafse troepen de Britten aan die, binnen de veiligheid van het natuurlijke fort dat de Zijpe was, rustig afwachten. Berichten uit de generale staf van generaal Brune schetsen een eerste beeld van die aanval. Louis-Ambroise Lavenant is de vlieg op de muur: "Al vroeg in de ochtend arriveren de eerste koeriers met berichten van de commandanten te velde voor opperbevelhebber Brune. Ze zijn hoopgevend. Overal langs het front wordt de vijand teruggedrongen. Gouviou nadert Petten. Vandamme stoomt op naar het kanaal voor de Zijpepolder. Aubrée heeft de molen bij Krabbendam bereikt. Bonhomme meldt dat hij Warmenhuizen voorbij is, maar bij Tuitjenhorn op een hinderpaal is gestuit. Wat op de kaart een weg leek, bleek in werkelijkheid een vaart te zijn. Hij zoekt een andere route. Daendels troepen hebben de Britten bij Harenkarspel en Dirkshorn verjaagd. Hij is nu op weg naar Eenigenburg en Sint Maarten."

Louis-Ambroise Lavenant, aide-de-camp de Général en Chef Brune.

De Slag bij Bergen

De meest grimmige en meest macabere slag was ongetwijfeld die in en rond Bergen. De Britten, intussen versterkt door 18.000 Russen, brachten maar liefst 32.000 man in het veld. De Frans-Bataven deden daar in aantal nauwelijks voor onder. Noord-Holland was een groot schaakbord vol menselijke pionnen. Geen enkele plek kon zich aan de strijd onttrekken. Kamp lag in de vuurlinie, Groet werd ingenomen, evenals Schoorl, Oudkarspel werd overlopen, zelfs Hoorn was niet veilig meer.

'Het gevangen nemen van den Russischen Generaal en Chef Herman, in het Bosch te Bergen in Noordholland op den 19e September van het Jaar 1799'. Ets J.E. Marcus naar Dirk Langendijk, 1804. Regionaal Archief Alkmaar.

Brandpunt van de strijd echter was Bergen. Overal, langs de Heerenweg, rond 'Het Hof' in het Bergerbos, bij de 'Oudburger Mole', en rond de Ruïnekerk vonden verbitterde gevechten plaats. Niemand was veilig voor plunderende Russische soldaten en later die dag voor die vermaledijde Fransen. Bergenaren werden beroofd, gemolesteerd, een enkeling gedood. De oogst van Magere Hein was dan ook verschrikkelijk hoog. De Britten telden 1.000 man aan gesneuvelden, gewonden en vermisten. De Fransen amper 800. De Bataven 'slechts 400 doden en gewonden, maar 2.400 vermisten. De meerderheid daarvan waren deserteurs die zich aansloten bij de troepen van Willem Frederik erfprins van Oranje-Nassau, die aan de zijde van de Britten en Russen stond. De verliezen van de Russen waren tragisch: ruim 3.100 gesneuvelden, gewonden, vermisten en gevangenen. Hermann werd met 1.275 van zijn mannen afgevoerd naar Alkmaar en een week gevangen gehouden in de Grote Kerk.

Die heidense Russen

Bergen was een bron van krijgsgevangenen, die allemaal afgevoerd werden naar plekken achter het front. Een aantal van ongeveer 1.000 Russische en Britse krijgsgevangenen¹ kwam na de slag van de 19de september de Kennemerpoort in Haarlem binnen, begeleid door Franse Jagers te Paard. Het was een 'beschaafde' binnenkomst, Ongepaste spotternij, valse lach of beschimping ontbraken. De grote toevloed van

Krijgsgevangen Brits-Russische soldaten'. Van links naar rechts Russische soldaat, Engelse infanterist, Schotse Highlander, Franse dragooner. Aquarel. Maker: onbekend. Collectie Noord-Hollands Archief Haarlem.

¹ 718 Russische en 351 Britse soldaten. Bron: Geert van Uythoven. 'The Secret Expedition'. Pagina 252.

toeschouwers werd getroffen door het deerniswekkende van het schouwspel. Men was niet weinig verbaasd om die zo geduchte Russen in levenden lijve te zien. Sommigen van deze troep lompe en vodderig geklede soldaten waren blootshoofds, anderen droegen kegelvormige blikken of koperen mijters, zoals ze op prenten van soldaten uit de 18de eeuw stonden afgebeeld.

Een bijzonder verhaal heeft betrekking op het Elisabeth Gasthuis in Haarlem, waar de onvrijwillige nalatenschap van een dode Rus opzien baart, een rijkversierd triptiek.

Met dank aan de Stichting Elisabeth van Thüringenfonds, Haarlem.

Een van de regentessen schrijft hierover in het Gasthuisboekje [Collectie Noord-Hollands Archief Haarlem]: “[...] en een Rus, zijnde er ook een Rus dood ter begraafing in het huis gebragt, bij wien men een soort van Heiligdom op de borst gevonden heeft, zijnde een koper Kasje met Beeltjes en kruiszen het geen nog ter gedagtenis van die seltzame gebeurtenis in het huis bewaart word.”

Een geval apart

Opmerkelijk is de rol van Cornelis Krayenhoff. Steun en toeverlaat van zijn vriend Herman Daendels, en voorbereider van de stille ‘revolutie’ in Amsterdam. Op 11 augustus 1799 werd Krayenhoff aangesteld als ‘Chef der Brigade Ingenieurs van het Leger te velde’. Deze ‘uomo universalis’ had, naast tal van andere talenten, een uitgesproken visie op het inrichten van defensieve linies. Als bedenker en ontwerper van een samenhangend geheel van inundaties, toegangen, blokkades en geschutsposities, wist hij volgens vriend en vijand, vrijwel onneembare linies te

Cornelis Rudolphus Theodorus Krayenhoff. Charles H. Hodges. Collectie: Baron G. Krayenhoff. Met toestemming van de heer Rolf Krayenhoff, beheerder van de erfenis van de latere baron Cornelis R.T. Krayenhoff.

creëren. Daarmee had Krayenhoff een belangrijk aandeel in de strijd tegen de aanvallers.

Alkmaar, strategisch centrum

Twee weken is het relatief rustig aan het front. Het is een ongewilde luwte. York, zich heel goed bewust van de steeds toenemende kracht van de Fransen en Bataven, moet zich beheersen. Belabberde weersomstandigheden, toch al een voortdurende bron van tegenslag, frustreren opnieuw iedere beslissing. Onafgebroken regen maakt wegen onbegaanbaar. De troepen zouden wegzakken in de klei van de natte polders, de talrijke niet-zwimmers ‘verzuipen’ in de nu diepe vaarten. Zware stormen die de Noordzee teisteren belemmeren de bevoorrading van manschappen, wapens, munitie en voedsel uit Groot-Brittannië. Uiteindelijk klaart het op.

De 2de Slag bij Bergen

2 oktober is een dag die beslissend lijkt in deze oorlog. Frederick, Hertog van York, stuurt vier colonnes op pad. Een colonne marcheert op Oudkarspel, een tweede trekt op naar het centrum waar Schoorl en Bergen wachten, de derde moet Schoorl innemen en aansluitend de andere colonnes via de duinen ondersteunen. De meest westelijke eenheid tenslotte trekt vanuit Camperduin, via het strand, in de richting van Egmond aan Zee. Aan het eind van de dag gloort er voor Britten en Russen eindelijk licht aan het einde van de tunnel. Tussen het huidige Bergen aan Zee en Egmond aan Zee lag de sleutel voor de overwinning. De

Fransen en Bataven trekken zich noodgedwongen terug op de lijn. Beverwijk, Castricum, Limmen en Akersloot. Laat in de avond van de 2de oktober en in de vroege ochtend van de 3de verlaten de Fransen Alkmaar. De orders worden voorlopig niet meer vanaf de Oude Gracht 218 gegeven, maar nu vanuit Beverwijk. De winnaar, York, betreft een nieuw hoofdkwartier, Huis De Dieu aan de Langestraat, nota bene het oude hoofdkwartier van Daendels. De middag van 3 oktober verschijnen de eerste Britse militairen. Alkmaar 'valt' zonder slag of stoot. Prompt daarop halen de Oranjegezinden de Vrijheidsboom voor het Stadhuis aan de Langestraat omver en verbranden hem later feestelijk op de Paardenmarkt. Het nieuwe bestuur verordonneert dat de Oranjevlag op de torens van de Waag en de Grote Kerk gezet moet worden en dat de burgers zich met de prinselijke oranje kleur dienen te tooien.

'Het omhousen der Vrijheidsboom en het binnenrukken der Engelsche Troupes te Alkmaar; den 3e Octob. 1799.' A. Stroop, penseel in kleur; 1804. Collectie Regionaal Archief Alkmaar.

Duivels uit de hel

Enkele dagen is het enigszins rustig. Op enkele schermutselingen na dan. Dan barst, op 6 oktober, de strijd weer in volle hevigheid los. Deze keer ligt vooral Castricum in de vuurlinie. Een soldaat van de Franse 42ste Halve Brigade beschreef de sensatie van die aanval bij een brug over het Schilpwater: "[...] In de verte naderde een horde donkerrode uniformen op kleine, schriële paardjes. Boven het donderen van de kanonnen uit was gegil te horen, angst-aanjagende keelklanken. Ik moet bekennen

dat op dat moment doodsangst bij mij naar binnen sloop. Dat waren geen gewone soldaten. Dat waren wilden, duivels uit de hel die voor niets terugdeinsden, zelfs niet voor het schroot dat de helft van hun zadels leeg blies. De volgende aanval van dapperheid voerde de overblijvenden over de brug. Deze dreef onze artillerie naar achteren, waardoor hun pioniers een tweede brug konden slaan. We hebben niet gewacht tot de infanterie en kanonnen eraan kwamen. De terugweg was een wijze weg. [...]"

"Gevecht bij Castricum op den 6 oktober 1799", de Frans-Bataafse troepen onder leiding van generaal Brune [op wit paard] trekken op richting Castricum. Op de achtergrond rechts het dorp Castricum dat bezet wordt gehouden door de Russen. In de duinen de Engelsen en Schotten. Ets van Reinier Vinkeles naar Dirk Langendijk. Collectie Regionaal Archief Alkmaar.

Castricum zal de laatste stuiptrekking van weken van harde strijd zijn. Weliswaar beschikte York nog altijd over 17.000 gevechtssklare mannen en een machtige vloot die de zeeën rondom de Bataafse Republiek domineerde, hij wist dat zijn positie op den duur onhoudbaar zou worden. Een niet gering deel van zijn troepen was uitgeput, ondervoed en moreel kwetsbaar. Winterse stormen zouden de komende maanden de aanvoer van verse troepen, wapens, munitie en vers voedsel bemoeilijken. Een tekort aan alles dreigde. Terugtrekken uit de Zijpe is onvermijdelijk. Na een staakt het vuren ont-ruimen de Britten Alkmaar. Twee dagen later nemen Frans-Bataafse troepen de stad weer in.

18 oktober 1799: De vrede getekend

Uiteindelijk komt er een eind aan de oorlog. In Alkmaar wordt de vrede getekend. De burens aan de Oude Gracht 218 waren gewend aan nachtelijk hoefgetrappel, aan geratel van karrenwielen

en indrukwekkende uniformen. De afgelopen dagen zagen ze ook koeriers die af en aan draafden. Maar deze dag was anders. Aan het eind van de ochtend waren er karossen, begeleid door een tot de tanden bewapend escorte. Eén voor één stopten ze voor het statige hoofdkwartier van luitenant-generaal Guillaume Brune. Brune, had de tafel kostelijk laten dekken; damasten kleed, rijk bewerkte borden, kristallen glazen, hagelwitte servetten, zilveren bestek en prachtige kandelaars. Het was in overeenstemming met wat hij zelf vaak zei: 'Officieren bewaren ook in oorlogstijd hun goede omgangsvormen.' [...] Aan het eind van het 'déjeuner' stond iedereen op en begaf zich naar de achterkamer waar, op een grote mahoniehouten tafel, in het licht van flakkerende kaarsen een geelwit perkamenten document gereedlag. Kersverse generaal Rostolant en generaal-majoor Knox, beiden nu bijna vriendschappelijk met elkaar, namen achter de tafel plaats, pauzeerden even, alsof ze zich bewust waren van het moment, en zetten toen met sierlijke halen hun handtekeningen onder het document. Daarmee was de vrede getekend.

Zeilen achter de horizon

Op 29 november, één dag voor de uiterste datum van het in de vredesovereenkomst overeengekomen vertrek, verdwijnt het laatste schip achter de horizon. Holland is weer van zichzelf, de Franse 'bezetter' niet meegerekend.

Van David Horvitz, de Russische grenadier, is de allerlaatste aantekening: "Gisteren was de laatste dag. We zijn weer aan boord. Inkerman lijkt eindeloos ver weg. Het zal een lange terugreis worden, beladen met donkere herinneringen."

Er is nog zoveel meer te vertellen. Iedere stad, ieder dorp, iedere stip op de kaart van Noord-Holland heeft zijn eigen verhaal; van rampspoed en heldendom, van droefenis en intens verlies, zoals dat van Arie Oldenburgh, kastelein van herberg 'De Rustende Jager' uit Bergen, die machteloos had moeten toekijken hoe hard en stee werden verwoest. Zijn oude ogen, gevat in een kinderlijk gezicht, konden de beelden niet bevatten. Hij was niet de enige. Bijna nergens viel een sprankje licht te bekennen. De oorlog, hoe kort ook, had diepe sporen nagelaten, niet alleen in Noord-Holland, maar in heel de Republiek. Burgers hadden geleden, maar ook de

'Aftogt der Engelsche en Russchen van de Helder in de Maand November in 't Jaar 1799.' Ingekleurde gravure. Hendrik Roosing naar Jan Anthonie Langendijk. Noord-Hollands Archief Haarlem.

economie en de infrastructuur, zoals wegen en bruggen, dijken, duikers en sluizen. Ook de natuur, waar de vele onderwaterzettingen enorme financiële- en ecologische schade hadden aangericht en tienduizenden bomen waren gekapt en opgestookt, was slachtoffer van de strijd. Een laatste getroffen was de verhouding tussen getrouwe Orangisten en fanatieke Republikeinen. Het was een zuigende modder waar de Republiek zichzelf, als een baron von Munchhausen, aan zijn eigen haren moest zien uit te trekken, op zoek naar een nieuwe balans van samenleven.

Tastbare bewijzen

Wie denkt dat de sporen van 1799 in de mist van de geschiedenis zijn verdwenen, heeft het mis.

Af en toe worden er bewijzen gevonden. Ook in een aantal musea, zelfs in de openlucht, zijn stille getuigen van de invasie 'tentoongesteld'.

Met dank aan: Huis van Hilde Archeologiemuseum Noord-Holland / Provinciaal Archeologisch Depot Noord-Holland, Castricum. Stichting Werkgroep Oud-Castricum & museum Het Sterkenhuis, Bergen NH.